

ДОМІНУЮЧА ПАРТІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ

Розглянуті різні підходи до розуміння сутності домінуючої партії та ключових інструментів, які вона застосовує для інституціоналізації політичного простору. Аналізується досвід партійного домінування в таких країнах, як Мексика, Японія та Індія. Не зважаючи на режимні відмінності цих держав, автор виділяє загальні риси, які притаманні домінуючим партіям. Особлива увага в роботі приділяється принциповим відмінностям між поняттями «партія влади» та домінуюча партія.

Ключові слова: інституціоналізація, домінуюча партія, партійна система, політичний простір.

Назаров Н.С.

ДОМИНИРУЮЩАЯ ПАРТИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИИ ПОЛИТИЧЕСКОГО ПРОСТРАНСТВА

Рассмотрены различные подходы к пониманию сущности доминирующей партии и ключевых инструментов, которые она применяет для институционализации политического пространства. Анализируется опыт партийного доминирования в таких странах, как Мексика, Япония и Индия. Несмотря на режимные различия этих государств, автор выделяет общие черты, которые присущи доминирующим партиям. Особое внимание в работе уделяется принципиальным различиям между понятиями «партия власти» и доминирующая партия.

Ключевые слова: институционализация, доминирующая партия, партийная система, политическое пространство.

Nazarov N.

DOMINANT PARTY AS A TOOL OF THE INSTITUTIONALIZATION OF POLITICAL SPACE

The article describes the different approaches in understanding the nature of the dominant party and the instruments that it uses to institutionalize the political space. Also describes experience of party dominance in countries such as Mexico, Japan and India. Despite the regime differences in these countries, the author identifies the common features inherent in the dominant parties. Special attention is paid to fundamental differences between a "party of power" and the dominant party.

Keywords: institutionalization, dominant party, party system, political space.

За останні півстоліття феномен домінуючої партії стає все більш цікавим для науковців. У різних частинах світу створюються партії, які десятиліттями перемагають на виборах в умовах конкуренції. Найбільш стійкою формою домінування стає партійне, що забезпечує консолідовану державну політику за формальної наявності опозиційних політичних сил.

У рамках нашого дослідження домінуючою ми вважаємо партію, яка займає провідні позиції у партійній системі протягом тривалого часу за умови збереження

ознак політичної конкуренції. Дж. Сарторі дає більш просте визначення домінуючої партії як «партії, яка значно сильніша за всіх інших» [1, с. 193]. Як правило, ця партія виступає з деідеологізованими політичними програмами, апелює до національної єдності та економічного розвитку. Домінуюча партія формує більшість одноосібно або ж за допомогою партії-сателіта, яка на постійній основі чи ситуативно входить до більшості. Формування домінуючою партії та її прихід до влади відбувається здебільшого у період економічних і політичних криз, нестабільності, актуалізації соціальних розколів. Як правило, діяльність такої партії сприяє консолідації суспільства, проведенню реформ, виробленню єдиного внутрішньо- та

зовнішньополітичного бачення розвитку держави.

Поява домінуючих політичних партій тісно пов'язана з бажанням політичних еліт створити політичну партію для закріплення власного монопольного становища в органах законодавчої влади. Як правило, поява домінуючих політичних партій відбувається в країнах «наздоганяючої модернізації», де партійні системи знаходяться ще на початкових етапах консолідації, а інститути громадянського суспільства слабозвинуті. Ці партії беруть на себе ініціативу з подальшої консолідації партійної системи, розвитку структур громадянського суспільства, розвитку соціально-економічної ситуації тощо. У цьому випадку існує й загроза в існуванні такого типу партії – модернізуючи політичний простір навколо себе, ці партії беруть під контроль цей простір та застосовують право «вето» на рішення інших політичних акторів.

Факт домінування політичної партії не означає наявність у країні авторитарного режиму, скоріше навпаки – партія виграє вибори за умови конкуренції з боку інших політичних сил і відносно рівності шансів на перемогу. Рівність шансів є відносною, адже маючи значну ресурсну перевагу перед суперником, домінуючій партії є що запропонувати як класу політичних підприємців, так і народним масам. Механізмом консолідації навколо цієї партії є патронаж, система особистісних взаємозв'язків між «патроном» та «клієнтом», яка дає змогу суб'єктам політичного процесу отримувати політичну ренту. Якщо говорити про опозиційні політичні партії в умовах домінування, то їхніми відмінними рисами є ідеологізованість, популізм, а також низька ресурсна забезпеченість, що не дає можливості перейти від слів до реальної боротьби за владу. Ця обставина виставляє ці партії у невигідному та неперспективному ракурсі як для партійних інвесторів, так і для виборців. Співпрацювати з опозиційними партіями стає не тільки не вигідно, а й небезпечно, адже через інструменти примусу влада блокує підтримку цих партій.

Г.Кичигін умовно поділяє всі можливі ресурси політичних партій на чотири групи: іміджеві, організаційні, майнові та державні [2]. Почнемо з перших трьох ресурсів, які притаманні кожній політичній партії. Іміджеві ресурси полягають у брендінгу партії та ставленні виборців до цього бренду. Це досить складний і водночас потужний ресурс, який здатен як покращити

індивідуальні позиції члена партії, так і погіршити. «Цінність» та «якість» бренду партії впливають на мотивацію політиків долучатися до конкретної партії чи ні, порівнюючи свій власний політичний імідж з іміджем партії. Організаційний ресурс партії виражається у здатності «об'єднати людей для спільної реалізації програми партії та діяти у рамках спільних правил та процедур» [3, с. 849]. Організація партії стає ресурсом, коли вона базується на ідеології, має власну систему цінностей, ефективну систему керівництва та комунікацій всередині команди. Особливо важливим для партії є належна комунікація між центральним офісом і регіональними осередками: від чіткої організації та налагодженої системи комунікацій залежить здатність партійного керівництва доносити до низових структур партії зрозумілі та своєчасні меседжі. Нарешті, майновий ресурс партії полягає у володінні тими чи іншими майновими об'єктами, які можуть бути задіяні в політичній діяльності партії. Партія, безумовно, не є комерційною структурою, а, відповідно, отримання прибутку не є її основною метою діяльності, у результаті чого майно залучається у вигляді безвідплатної допомоги чи в оренду.

Державний ресурс політичної партії є винятково інструментом домінуючої партії. Цей ресурс виражається у здатності політичної партії залучати державні (регіональні) ресурси за для власної політичної діяльності. Виділяють позитивне та негативне використання державного ресурсу домінуючими партіями: про позитивне говорять тоді, коли партія застосовує ресурси держави у вигляді дотацій і субсидій для стимулювання будівництва, суспільних ініціатив тощо. У результаті застосування цього ресурсу бенефіціаром виступає суспільство, а іміджеві вигоди отримує партія. Негативний аспект державного ресурсу полягає у створенні неконкурентних умов для діяльності опозиції шляхом застосування силового інструменту влади. Таким чином, державний ресурс стає ресурсом домінуючої партії, що дає їй змогу виступати від імені держави та використовувати державні ресурси від власного імені.

Більшість сучасних учених погоджуються з таким визначенням суті домінуючої партії, проте складності виникають при спробі їхньої класифікації. Справа в тому, що партійну систему з домінуючою партією ми можемо зустріти як в країнах, що розвиваються, так і у високорозвинених державах Заходу. Головною відмінністю цих

систем є природність чи синтетичність їх виникнення, що значною мірою залежить від наявного в країні рівня політичної конкуренції. Виходячи з цього, Ю.Коргунюк пропонує класифікувати випадки домінування політичних партій у країнах залежно від рівня політичної конкуренції: 1) високий (стандарті західних демократій); 2) обмежений; 3) мінімальний [див.: 4].

До групи з високим рівнем політичної конкуренції відносять партійне домінування у Швеції (1932-1976), Норвегії (1945-1963) та Японії (1955-2009 з незначними перервами). У європейських країнах домінували партії «лівого» ідеологічного спрямування, які конкурували з «буржуазними» партіями. Їхня перевага не була абсолютною, партійна більшість, як правило, була мінімальною, а іноді її не було зовсім. Перемога цими партіями здобувалася завдяки голосам «масового» виборця, тобто робочого класу. Так, у 1957 році за Норвезьку робочу партію проголосували 79% «синіх комірців», а в Швеції за соціал-демократичну робітничу партію разом з комуністами віддали голоси близько 75% виборців [5, с. 119]. Значна підтримка у робітничих партій здобувалася в сільській місцевості, де були сконцентровані представники найбільшого прошарку населення. Саме тут вже на початку ХХ ст. виникає чітке протистояння праці та капіталу, оскільки невеликі групи багатих концентрують значний капітал, у той час як селяни та наймані робітники перебувають у незрівнянно гірших соціальних умовах.

З огляду на класові протиріччя, масовий виборець все більше схиляється до соціал-демократичної ідеології. Варто зазначити, що в цих країнах був відчутним і другий розкол – місто проти села, але він не зменшував впливовості робочих партій, а, навпаки, їх підсилював. Справа в тому, що в скандинавських країнах не сформувалася потужна консервативна партія, яка б відстоювала традиційні цінності суспільства. Як результат – соціалісти в альянсі з аграріями змогли привернути до себе виборця з сільської місцевості.

Ліберально-демократична партія Японії домінувала в якості консервативної партії «правого» спрямування, виступаючи виразником традиційних цінностей і практик японського суспільства, які зосереджені в сільській общині [6, с. 28-29]. Японське законодавство у своїй основі відповідало зразкам західних демократій, а тому конкуренція між правлячою партією та опозиційними була значною. Політичне поле Японії

завжди передбачало зміну партії при владі не тільки теоретично, але й практично. Запорукою ж домінування Ліберально-демократичної партії Японії протягом десятиліть була її здатність запропонувати суспільству загальнодержавну стратегію, зрозумілу програму дій для переважної більшості громадян.

До групи з обмеженим рівнем політичної конкуренції належать країни Латинської Америки, країни пострадянського простору (Російська Федерація, Республіка Молдова), а також післявоєнна Індія. Для політичного життя цих країн характерним є адміністративний і силовий тиск на опозицію, відсутність де-факто рівних можливостей для політичної конкуренції. Проте важливим є те, що у кожному випадку маємо справу з різними акторами, які створюють дисбаланс у політичній системі. Для країн Латинської Америки характерним є перманентне втручання військових у політичний процес. Це втручання відбувається, як правило, у кризові моменти, коли політики виявляються не здатними вирішити суспільні проблеми. Прийшовши до влади, військові залишають формальні ознаки демократії (наявність партій, вибори), проте реальна влада переходить до виконавчої гілки влади, яка не підлягає перевиборам [7, с. 14].

На відміну від латиноамериканських країн, на пострадянському просторі центральним актором політичного процесу виступає цивільна бюрократія. У цьому випадку представники влади, на відміну від військової бюрократії, більше залежать від суспільної думки та результатів виборів. З іншого боку, маючи солідний досвід комунікації з суспільством, представники цивільної бюрократії виробили витончені механізми маніпуляції та викривлення політичного процесу. Ю.Коргунюк, пояснюючи причину домінування цивільної бюрократії на пострадянському просторі, зауважує, що справа полягає у значній чисельності бюджетотримувачів серед електорату, а як результат – залежність значної кількості громадян від держави [8, с. 55]. Таким чином, жорстка вертикаль влади та домінування клієнтарно-патронажних відносин стають природним наслідком відповідної економічної структури суспільств на пострадянському просторі.

До категорії країн з мінімальним рівнем політичної конкуренції належать країни Африки, Центральної Азії, а також післявоєнна Індія. У цих країнах роль політичних партій зведена до нуля, замість них

функціонують об'єднання, що базуються на кланових чи племінних зв'язках. Вся політична система має персоналістську природу, залежить від волі глави держави та охороняє його [див.: 9]. Втім найбільш персоніфіковану систему влади ми зустрічаємо в Туркменістані, де хоча й існує Демократична партія Туркменістану, але де-факто система зводиться до однопартійної. Усі важелі впливу знаходяться в руках глави держави, а партійна система та вибори – створення демократичного фасаду у тоталітарної в своїй основі держави.

У післявоєнній Індії ключовим домінуючим актором виступала каста брахманів. Маючи багатовікову монополію на отримання освіти, інтелектуальну працю та сферу управління представники цієї групи мали незрівнянно більше можливостей брати участь у політичному житті Індії. У процесі політичної боротьби партія Індійський національний конгрес чинила не лише адміністративний тиск на опозицію, а й вдавалася до репресій проти них. Як приклад, у 1974 році уряд І.Ганді задля того, щоб унеможливити свій програш на парламентських виборах ввела надзвичайний стан, скасувавши проведення виборів [10, с. 497].

Домінуючу партію досить часто порівнюють з «партією влади» чи навіть ототожнюють з нею. Це є некоректним порівнянням, тому постає необхідність теоретичного розмежування цих понять. Західні політологи, описуючи специфіку політичних процесів на пострадянському просторі, доволі часто звертаються до концепції «партії влади», але складність полягає в тому, що майже ніхто не дає чіткого визначення цього поняття. Більше того, в іноземних публікаціях феномен «партії влади» розглядається винятково на прикладі «Єдиної Росії», не досліджуючи появи цього феномена в інших пострадянських країнах. Російські та українські вчені куди частіше розглядають «партію влади» не як винятково елемент російської політичної системи, а як феномен, що зустрічається в країнах колишнього соціалістичного табору.

Переходячи до визначення «партії влади», необхідно зауважити, що консенсусу щодо цього питання серед науковців ще не досягнуто. Відправною точкою при дослідженні «партії влади» є теза, що основною метою її створення є збереження влади правлячої еліти, а всі інші дії партії тільки сприяють цьому завданню. Узагальнюючи різні підходи до визначення цього феномена А.Мелешевич виділив чотири критерії,

характерні для «партії влади»: 1) має деідеологізовану, прагматичну та центристську природу; 2) створена та діє в інтересах виконавчої гілки уряду; 3) покладається на державні та інші «адміністративні ресурси», доступні представникам виконавчої гілки влади, щоб досягти своїх цілей, включаючи участь у виборах; 4) базує свою участь у виборах на чітко вираженому персонально-харизматичному факторі [11].

Наступна характеристика є ключовою для розуміння специфіки «партії влади» та полягає у ролі політичної еліти у створенні такого роду партій. Специфіка пострадянського простору полягає в тому, що досить часто виконавча влада безпосередньо залучається до створення парламентських партій, що є нонсенсом для західних політичних систем. Уряди утворюють парламентські партії, на які можна буде спиратися за для реалізації власної політичної програми. Для прикладу, в Російській Федерації партію «Наш Дім – Росія» заснував прем'єр-міністр В.Черномірдин; «Отечество-Вся Росія» була створена представниками регіональної виконавчої влади; концепція «Єдиної Росії» була відкрито підтримана безпосередньо Президентом В.Путіним та міністрами С.Шойгу та Б.Гризловим [12]. Якщо говорити про процес створення українських «партій влади», то відмінністю від російської специфіки буде те, що політична еліта України використовувала вже діючі політичні партії для їх трансформації в «партію влади». Так, Народно-демократична партія (НДП) була використана як партійний ресурс чинним на той час прем'єр-міністром України В.Пустовойтенком, що стало сигналом для інших високопосадовців приєднатися до партії. Іншим прикладом може слугувати Партія регіонів (ПР), до якої за кілька років після заснування долучилися голова податкової міліції М.Азаров та прем'єр-міністр В.Янукович.

Третій чинник обумовлює здатність «партії влади» використовувати адміністративний ресурс задля розвитку партії. Як ми вже зазначали, до цієї партії входить значна кількість чиновників, керівників великих підприємств, медійних груп. Це дає змогу їм використовувати власну посаду для покращення позицій партії через маніпуляції у ЗМІ, тиск на підконтрольних робітників, використання силових і фіскальних органів, особисті патронажні зв'язки тощо. Результатом використання представниками «партії влади» адміністративного ресурсу створюється значний дисбаланс між можливостями

партій мати рівний доступ до виборця. Партії-конкуренти, що не мають аналогічного ресурсу, мають значно гірші шанси на перемогу та змушені більш ефективно використовувати наявні інструменти політичної боротьби.

Четвертою особливістю «партії влади» є персонально-харизматичний характер виборчих кампаній. З огляду на її деідеологізований характер, до її лав долучаються прагматично орієнтовані чиновники, які в подальшому беруть участь у виборах під прапором цієї партії. Таким чином, виборча кампанія базується не так навколо ідеологій, ідей чи цінностей, скільки навколо конкретних персоналій, які мають більш-менш успішний професійний досвід та сприяють популярності партії [13]. Як правило, «партію влади» очолює харизматичний лідер, який намагається залучити до лав партії якомога більше чиновників і бізнесменів різного рівнів, щоб напередодні виборів заручитися максимальною підтримкою людей, що мають значний матеріальний, організаційний і людський ресурс. Як зазначає О.Іванова, специфіка партії влади полягає у тому, що «не влада, завойована на виборах належить цій партії, а вона сама належить владі» [14, с.9]. Саме тут і помічається кардинальна різниця між «партією влади» та домінуючою партією. Домінуюча політична партія є незалежним суб'єктом політичного процесу, який формує порядок денний, призначає чи пропонує своїх представників до органів виконавчої влади, включаючи посади прем'єр-міністра та президента; у той час як «партія влади» не є у повному сенсі незалежним суб'єктом політики, вона є продуктом виконавчої влади, якій тотально підкоряється. Також можна помітити зв'язок між типом партії та політичним режимом: наявність на політичному полі «партії влади» є проявом бюрократичного авторитаризму, а домінуюча партія функціонує в умовах демократії або ж транзиту до демократії.

Таким чином, домінуюча партія є типом партійної організації, що виникає в умовах демократії чи транзиту до демократії при збереженні політичної конкуренції та здатна утримувати домінуючі позиції протягом тривалого проміжку часу, контролюючи законодавчу та виконавчу владу. Серед очевидних переваг партійної системи з домінуючою партією необхідно виділити спроможність забезпечити стабільно функціонуючий уряд, що робить можливим довгострокове планування та реалізацію

поставлених цілей урядом. У результаті цього домінуючі партії доволі часто успіхів в економіці, паралельно стабілізуючи суспільний устрій. Домінуючі партії, як правило, більш прогнозовані, ніж партії-конкуренти, тому на фоні успіхів у різних сферах суспільного життя громадяни все більше схильні підтримувати цю партію. В очах виборців саме домінуюча партія стає справжньою політичною силою, здатною до трансформацій.

У відносинах між урядом і парламентом домінуюча партія підсилює перший, одночасно послаблюючи другий інститут. Формування уряду відбувається домінуючою партією чи із залученням союзників. Другий варіант є більш комфортним для домінуючої партії, адже виникає можливість розділити відповідальність з іншою партією. Ця ситуація сприяє функціонуванню домінуючої партії в коаліційному режимі, коли партія вважає більш раціональним розділити відповідальність ще з однією партією, а не брати її виключно на себе. Це веде як до розширення електоральної бази домінуючої партії, так і до укріплення влади, яка набуває стабільного й зрозумілого вигляду.

Виразною рисою домінуючої партії є те, що реальна опозиція до неї з'являється не стільки в особі інших партій, скільки всередині самої партії. До складу партії входять олігархічні групи, інтереси яких у певний момент перетинаються. Результатом цього є періодична боротьба всередині домінуючої партії з подальшою фракціоналізацією. Фракціоналізм є візитною карткою будь-якої домінуючої партії, що вимагає від керівництва партії надмірної обережності, гнучкості та терпіння. Ця обставина є запобіжником розвитку авторитарних тенденцій у політичній системі, адже фракції всередині партії контролюють одна одну та не допускають надмірного посилення однієї з них. Щодо мотивації представників фінансово-промислових груп долучатися до домінуючої партії, Т.Ремінгтон зазначає, що «режим домінуючої партії фінансується представниками групи інтересів з подальшим пошуком вигоди від держави» [15]. Таким чином, мотивація впливових людей розпочати політичну кар'єру в лавах домінуючої партії зумовлена прагматичними поглядами щодо можливості використовувати політичні інструменти задля отримання економічних дивідендів.

Аналізуючи основні підходи до розуміння феномена домінуючої партії, О.Анастасов виділив декілька її типів, що склалися історично: перший формується в умовах

парламентської форми правління за пропорційної чи змішаної виборчої системи; другий виникає за парламентської форми правління, але в умовах мажоритарної виборчої системи; третій тип називається «конгресистським», для якого характерним є наявність правлячої політичної династії; для четвертого ж визначальним є наявність президентської республіки [16]. У першому типі домінуюча партія постійно перемагає своїх конкурентів в умовах багатопартійності на демократичних виборах, формуючи однопартійний чи коаліційний уряд. В уряді партія займає провідну позицію, що дає їй змогу формувати «порядок денний» роботи виконавчої гілки влади. Другий тип формується в умовах мажоритарного виборчого закону, що призводить до монополізації домінуючою партією політичного поля, блокуючи доступ конкуруючих партій до електорату. Такого гатунку система виникла у післявоєнній Японії, де Ліберально-демократична партія (ЛДП) штучно організувала ідеологічне протистояння на хвилі антикомунізму, що дало їй змогу багатократно перемогти Соціалістичну партію. «Конгресистський» тип характеризується наявністю правлячої політичної династії, яка в змозі багаторічно контролювати владу в рамках клану.

Після здобуття незалежності Індії лише Індійський національний конгрес (ІНК), який брав участь у національно-визвольній боротьбі, розглядався електоратом як релевантна партія, достойна існування. Варто зауважити, що функціонувало чимало інших політичних партій з різними ідеологічними програмами, однак лише ІНК зміг закріпити за собою підтримку значної кількості виборців. Нарешті, в умовах президентської республіки формується сильно інтегрована у владні структури партія, яка контролює президента та більшість у парламенті. За такої конфігурації домінуюча партія здатна не тільки задавати тон державній політиці, а й забезпечувати постійну ротацию президента. Для прикладу, саме така система сприяла безболісній ротации президентів у Мексиці під проводом домінуючої Інституційно-революційної партії (ІРП).

Пострадянська специфіка політичного життя не відповідає жодному з чистих типів домінуючої партії. У цьому контексті важливо зазначити, що в країнах, де політичні еліти пішли на створення домінуючих партій, вдалося нейтралізувати політичну та економічну нестабільність, консолідувати

більшість суспільства навколо партії. Навпаки, у країнах, де еліти не пішли на створення такої партії (чи не змогли її побудувати) відбулися «кольорові революції» (Грузія, Україна, Киргизія) з перманентною дестабілізацією політичного життя. Це не означає, що наявність домінуючої партії фатально сприяє стабілізації економічного та політичного життя та мінімізації протиріч у суспільстві. У цієї партії досить часто виникає спокуса монополізувати політичний ринок, нейтралізувати політичних конкурентів, залишивши себе наодинці з виборцем. Такі негативні наслідки діяльності партії підсилює пострадянська специфіка: нерозвиненість громадського сектора, нерозвиненість демократичних традицій, монополістичний характер економічної системи, неопатримоніальний характер політичних відносин, домінування клієнтарно-патронажних зв'язків тощо [17; 18].

Важливим фактором в еволюції домінуючих партій є їх часова обмеженість існування, хоча історичний досвід їхнього функціонування демонструє різні часові рамки. Так, в Італії та Німеччині домінуючі партії поступово трансформувалися в звичайні парламентські сили. Цей процес проходив поступово та був зумовлений успішним виконанням планів з модернізації та консолідації демократії [19]. Значною мірою кінцю домінування християнсько-демократичних партій передували гучні корупційні скандали, в яких були задіяні ключові політичні фігури партій. До цього ще варто додати «падіння комунізму» з подальшим формуванням плюральності та втратою необхідності в партійному домінуванні [20]. Індійський національний конгрес пройшов і через період обмеженої демократії в середині 1970-х років - і навіть втратив владу у період 1977-1980 р.р., однак характерним є те, що паралельно з процесом модернізації економіки Індії, успіхами на шляху національного будівництва, укріплення соціальних структур партія поступово втрачала підтримку, перетворюючись з домінуючою на високорейтингову партію. Таким чином, самий факт втрати партією домінуючого статусу після значного періоду домінування свідчить як про виконану місію партією перед суспільством, так і про демократичність системи, яка допускає циркуляцію владних еліт.

ЛІТЕРАТУРА

1. Sartori G. Parties and Party Systems: A Framework for Analysis / Giovanni Sartori. – Cambridge: Cambridge University Press, 1976. – 344 p.
2. Кичигин Г. Особенности доминирования политической партии «Единая Россия» в субъектах РФ и муниципальных образованиях / Г. Кичигин // Перспективы науки. – 2013. – №7(46). – С.120-122.
3. Новый энциклопедический словарь. – М.: Большая Российская энциклопедия: РИПОЛ классик. – 2004. – 1456 с.
4. Коргунюк Ю.Г. Как проигрывают доминирующие партии, или чему учит мексиканский опыт / Юрий Коргунюк // Полития. – 2010. – № 2. – С. 167-179.
5. Политическая конкуренция и партии в государствах постсоветского пространства / Ред.-сост. Мелешнина Е.Ю., Михалева Г.М. – М.: ИНИОН РАН. – 2009. – 272 с.
6. Павленко П. Место Либерально-демократической партии в политической системе Японии, вторая половина XX в.: дис. канд. полит. наук : 23.00.02 / Павленко Петр Андреевич. – М., 2003. – 267 с.
7. Ворожейкина Т. Государство и общество в Латинской Америке / Татьяна Ворожейкина // Общественные науки и современность. – 2001. – №6. – С. 5–26.
8. Коргунюк Ю. Г. Секреты партийного процветания. Рецензия на книгу «When Parties Prosper: the Uses of Electoral Success» (ed. by K.Lawson and P.Merkl. – Boulder, L.: Lynne Rienner Publisher, 2007) // Полития. – 2008. – № 3 (50). – С. 176-186.
9. Раббимов К. Политические партии Узбекистана: между правительством и обществом / Карим Раббимов // Центральная Азия и Кавказ. – 2007. – №1. – С. 67-84.
10. Алаев Л. Политическая система и политическая культура Индии / Леонид Алаев. – М.: Восток-Запад, 2007. – 829 с.
11. Мелешевич А. Партії влади та партійні системи в пострадянських країнах / Андрій Мелешевич // Вибори та демократія. – 2006. – №1. – С. 72-80.
12. Лихтенштейн А.В. Закон о политических партиях. Стратегии партийного строительства российских элит: «партии власти» // Выборы в Российской Федерации: М-лы научно-практ. конф. 16-17 марта 2002 г. / Под ред. М.Б. Горного. – СПб., Норма, 2002. – С. 301-306.
13. Голосов Г. «Партии власти» и российский институциональный дизайн: теоретический анализ / Г.Голосов, А.Лихтенштейн // Полис. – 2001. – №1. – С. 6-15.
14. Иванова О.В. «Партия власти» в системе власти в современной России. Автореф. дис. канд. полит. наук: 23.00.02 / Иванова О. В.; Саратовский гос. соц-экон. ун-т. – Саратов, 2006. – 39 с.
15. Remington T. Patronage and the Party of Power: President-Parliament Relations under Vladimir Putin / Thomas Remington // Europe-Asia Studies. – 2008. – №6. – P. 959-987.
16. Анастасов А. Значение и роль «партии власти» и доминирующей партии в транзитных обществах / Александр Анастасов // Исторические и политические исследования. – 2013. – №3. – С. 319-327.
17. Фисун А.А. Концепция неопатримониализма в современной политической теории: уроки для «четвертой волны» демократизации / Александр Анатольевич Фисун // Ойкумена: Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций / Под ред. А.А. Фисуна. – Харьков: Золотые страницы, 2007. – Вып. 5. – С. 123-137.
18. Фісун О. Неопатримоніалізм проти демократії в Україні / Олександр Фісун // Віче. – 2008. – № 17. – С. 4-7.
19. Шаповаленко М.В. Политическое развитие современных переходных обществ: теоретические подходы и основные тенденции: монография / М.В. Шаповаленко. – Х.: ХНУВД, 2007. – 340 с.
20. Макаренко Б. И. Постсоветская партия власти: «Единая Россия» в сравнительном контексте / Б.И. Макаренко // Полис. – 2011. – № 1. – С. 42-65.